

Згубний вплив астрології та магії на православного християнина

священик Андрій Хромяк

Астрологія – це вчення лженаукового плану, що займається передріканням людських доль за розташуванням зірок і планет.

Вона поділяється на два напрями:

- а) натуральну астрологію;
- б) юдиціальну астрологію.

Натуральна астрологія досліджує дію планет і зірок на тваринний і рослинний світ, а юдиціальна намагається передбачити за розташуванням зірок долі народів і окремих людей.

Сьогодні астрологія не бажає себе визначати як одну з форм ворожінь, а претендує на володіння науковою істиною, але вона ніяк не може віднестися до галузі науки в сучасному її розумінні, оскільки астрологія не емпірично займається збиранням інформації, яка є абсолютно недоступною такому спостереженню, і тому прогнози носять глибоко символічний характер. У ній відсутня повторюваність явищ, тоді як наука досліджує процеси, що повторюються, тому-то відсутня гарантія правильності, і гороскоп – неперевірена гіпотеза, яку неможливо підтвердити статистичним матеріалом.

За часів розквіту халдейсько-вавилонської цивілізації в долині Межиріччя з'явилися величезні ступінчасті башти – зіккурати, які служили жерцям місцем спостереження за небесними світилами і зірками. Жерці стали приписувати сонцю, місяцю, зіркам надприродну силу, яка здатна вплинути на долю світу і людини, і якщо їм вдасться зрозуміти і передбачити рух небесних світил, то, отже, їм стане відоме майбутнє.

З часу завоювання Вавилону медійсько-перськими військами сутність астрології змінюється, від натуралістичної вона переходить на юдиціальну, тобто її увага зосереджується на долі окремих народів і осіб. У період перського володарювання сформувалося поняття про дванадцять знаків Зодіаку. Пояс Зодіаку, середня лінія якого утворена екліптикою, охоплює траєкторії руху планет і складає смугу завширшки від 16 до 18 градусів на всьому протязі небесної сфери. Пояс Зодіаку розділений на 12 знаків по 30° кожен. Цим знакам були дані назви, відповідні назвам сузір'їв, що знаходилися в них. У ті часи, коли знаки Зодіаку одержали назви, вони відповідали зіркам, але в результаті зміщення фону (небесної сфери) знаки втратили своє первинне розміщення. Вони одержали такі назви: Овен, Телець, Близнюки, Рак, Лев, Діва, Терези, Скорпіон, Стрілець, Козеріг, Водолій, Риба.

В IV столітті до Р. Х. Персія була завойована греками, і елліни одержали разом із завойованим народом й астрологічні знання, які чудово влилися в пантеїстичний матеріалізм стоїків. Грецькі астрологи пішли далі і 12 знаків розділили на 4 групи по 3 знаки кожна, яким приписувалися стихії природи – вогонь, повітря, земля, вода. Крім того, кожному знаку Зодіаку стали відповідати певні планети, кольори, рослини, дорогоцінні метали і каміння [8, с. 74].

Часто в древньому світі маги, жерці і ворожбити поєднували в собі обов'язки астролога і чародія. Так, за повідомленням Геродота, великий перський чи мідійський маг Осфан, що супроводжував Ксеркса, прищепив еллінам особливий смак до астрології. А в Римі з його широко розвиненим культом богів пекла він став містком між діяльністю жерця та діяльністю чаклуна [9, с. 181]. Також відомо, що ніневійські царі не починали ніяких важливих справ без спілкування із зірками. Вони мали при собі астрологів, що спостерігали за небесними світилами і пояснювали рух планет. А в клинописі стародавнього Вавилону містяться відомості про дослідження магічних знань і астрології жерців цієї держави, зокрема відомо, що заняття астрологією серед служителів культу вавилонських богів було так поширене, що сама назва «халдей» часто означала «астролог» [1, с. 89].

З погляду православного вчення, астрологія несе в собі ряд глибоких хибних суджень. З давніх часів Одкровення Боже забороняло ворожіння, гороскопи, гадання на руках, картах і т. д., тому що «доля» людини «повинна потонути в слухняності волі Божій, померти в ній цілком. І отже, неможливо вводити між волею Божою і людиною яких-небудь сузір'їв, планет, ліній руки або карткових мастей. Все це – язичництво, якого людина, що вважає себе християнином, повинна абсолютно зректись» [7, с. 141]. «Елліни-язичники, – розповідає св. Іоан Дамаскін, – говорять, що через сходження, і заходження, і зближення цих зірок, і сонця, і місяця влаштовуються всі наші справи, тому що астрологія займається цим; проте ми стверджуємо, що, хоча від них і виходять знамення дощу і бездощів'я, як холоду, так і жару, як вологості, так і сухості, так само вітрів і подібного, але жодним чином – знамення наших справ. Бо ми, що походимо від Творця, обдаровані вільною волею, буваємо господарями наших справ. Бо якщо ми все робимо внаслідок перебігу зірок, то з необхідності здійснюємо те, що робимо, а те, що відбувається з необхідності, – ані чеснота, ані порок; якщо ж ми не маємо ані чесноти, ані пороку, то не гідні ані похвал, ані повчань, а також і Бог виявиться несправедливим, даючи одним блага, а іншим біди» [1, с. 133].

Необхідно відзначити, що дехто з християн давнини знаходили можливість дізнаватися майбутнє через спостереженням за зірками, що нібито зумовлюють долю людей. Так, Оріген намагається довести, що зірки можуть бути причинами справ, що викликають їх, залежними від вільної волі людини, але проте погоджується, що все те, що в нас робиться, позначається зірками, оскільки в

«Заповіті 12 патріархів», він читав про слова Якова Йосифу, сенс яких полягав в тому, що на «дошках» неба можна прочитати все, що з людьми відбувається. Тому він стверджував, що небо подібне до сувою, на якому Бог накреслив те, що повинне бути здійснюване у людей. Цю приватну думку відкидає Прокопій Газський.

Більш ґрунтовно неможливість впливу зірок на долю людини доводять св. Василій Великий і бл. Августин на прикладі народження близнят, які дуже схожі між собою, проте мають різні властивості природи й підпорядковані різним умовам життя. Адже не може ж бути того, щоб одна зірка в одному і тому самому її положенні на небі обумовлювала такі протилежні обставини. Проте св. Василій Великий помічає, що небесні тіла дійсно були створені Творцем для того, щоб управляти певними природними процесами. Наприклад, *«сонце розділює порядок дня, дні відпочинку, час збирання урожаю і т. д. В той же час у людини є можливість не підкорятися цьому управлінню, тобто за відсутності сонячного світла вона може не спати, використовуючи штучне освітлення»* [7, с. 142].

Отже, слова Біблії, що небесні тіла створені для знамень і часів, означають, що їх призначення – допомагати людині розмежувати час. Але ті з людей, які відводять астрології важливе місце у своєму житті, стають слухняними рабами чужої волі. Філософія ж астрологів полягає в тому, що вони проводять єдину лінію між космосом і земним життям, а Особа Творця всього видимого і невидимого замінена позбавленим індивідуальності космосом. *«Індивідууми, народи й цивілізації, за їхньою доктриною, з'являються на світ ростуть і терплять крах у залежності від рухів і взаємного розташування світил. У цій фаталістичній, позбавленій індивідуальності системі немає місця для принципу свободи волі. Свобода волі – ілюзія»* [8, с. 75].

Давньоєгипетські джерела, крім астрології, зафіксували свідоцтва про інший вид чародійництва – магію. Вони повідомляють, що саме за 1300 років до Р. Х. в Єгипті відбувся судовий процес з приводу чаклунства. Треба відзначити, що в ті часи астрологія і чаклунство самі по собі до злочину не зараховувалися, каралася тільки мета чаклунства або ворожіння, якщо вона використовувалася комусь на шкоду. Справа ж, що розбиралася в єгипетському судилищі, полягала в тому, що якийсь Пентхайбен, пастух, замислив проникнути в архів фараонського палацу, щоб звідти викрасти рукописи документів, які містили опис містичних таємниць, для свого вдосконалення в магічному мистецтві, до якого він вдався. Йому вдалося викрасти рукописи часів фараона Рамзеса III. Таким шляхом він оволодів якимись неймовірними чарівними таємницями, які дали йому можливість вчинити цілий ряд лиходійств: *«здійснити всілякі мерзотності й злодіяння»* [9, с. 178-179]. А в Давній Греції вкоренилося чародійництво, яке стало називатися *«goufteia»*, що набуло загального поширення. І

прославилися тут знамениті чародії Амфіон, Емпедокл, Епіменід, а неоплатонікам прямо приписувалася сила творити дива, тобто заняття магією і астрологією [9, с. 180]. Отже, древній язичницький світ, будучи віддаленим за своїм гріховним станом від Божественного світла, увійшов до тісного контакту з дияволом, який, опановуючи людські знання, оволодів і людськими душами. Тому характерними рисами магії стали:

- 1) прагнення до оволодіння владою;
- 2) прагнення дізнатися про щось недоступне людському розуму, особливо дізнатися про майбутнє;
- 3) бажання запанувати над природними явищами і силами.

Отже, магія, головним чином, додається до діяльності людини, вона є унікальною і специфічною силою, силою диявола, що дарується деяким з людей, які прийняли у своє серце його образ, а свою душу продали йому. Тому чим більше людині, що займається чаклунством, здається, що вона набуває влади над подіями, тим глибше вона потрапляє в диявольські тенета. Вона торжествує, впевнена, що перемогла «долю», а насправді стає слухняним рабом темних сил, повелителями яких хотіла б стати. За допомогою заклинань такі люди закликають демонів заподіювати людям біль, насилають хвороби, відчай, навіть пориви до самогубства. Таким чином, магія є надприродною демонічною силою і здатністю за допомогою ритуалу впливати на світ і людину. Нею володіють люди, що укладають договір з нечистою силою, – відьми, чаклуни, маги, екстрасенси.

У своєму способі дії на людину магія поділяється на декілька гілок: кабалу, ворожіння, прорікання, лікування хворих таємничими методами і таке інше. У всіх цих видах вона може впливати природним і надприродним шляхом. *«Сучасна етнографія диференціює магію за методами дії на контактну (зіткнення носія магічної сили – чаклуна або чарівного амулета – з об'єктом), ініціативну (магічний акт направлений на об'єкт недосяжний, через що здійснюються лише початки бажаної дії, кінець якої надається надприродним силам), порціональну (опосередкована дія на волосся, їжу і т. д.) й імітаційну (дія на подібність об'єкту)»* [8, с. 77].

Магія за своєю сутністю складається з церемоній і слів, за допомогою яких чаклуни закликають злих духів, тим самим завдаючи шкоди людині. *«Вона складається з трав і засобів на зразок людських трупів, крові, частини тварин і таке інше. Це матеріальна частина чаклунства, а його сутність складають слова і формули»* [10, с. 14-15]. Таким чином, магу завжди приписувалася здатність спілкуватися з демонічними силами і з їх допомогою, наприклад, вгадувати і передбачати майбутнє, намагатися вилікувати від недуги хворого і взагалі діяти *«всупереч розуму і наперекір стихіям»*. *«Оволодівши такими магічними знаннями, людина має можливість впливати на навколишніх людей і*

стихії світу, але при цьому залишається повним рабом нечистих духів, від яких отримала ці дарування. Через своє відпадання від Бога демонічні сили не можуть нічого творити, а тільки руйнувати. Отже, і їх послідовники вносять у світ руйнуючу, деструктивну силу, заподіюють зло людям, які їх оточують, згубно впливають на матеріальний світ» [10, с. 35-36].

Тому Священне Писання, як Старого, так і Нового Завіту, завжди виступало із засудженням магії і її різновидів. Так, історія Ізраїлю часів Мойсея, освітлюючи стан світу, що занурився в ідолопоклонство, розповідає про безпосереднє його спілкування зі злими духами, але, на жаль, навіть багато хто з народу Божого через зіткнення з тими, хто свідомо віддав себе у владу сатани, почали займатися заклинаннями духів, чаклуванням й іншими мистецтвами, яким їх навчали демони, хоча «ізраїльтяни знали заповіді Божі і Його невблаганні суди над тими, хто займався подібними справами» (Лев. 17, 7; 19, 31; 20, 6; Втор. 18, 9-15), тому що Єгова дав Мойсею на Синаї сувору вказівку, як захищатися від впливу і дії цих духів. Він отримав урочисте повеління зберігати стан Ізраїлю в чистоті від всякого спілкування з володарями темряви, караючи смертю всяку спробу надати їм вхід у табір. Мойсей був зобов'язаний карати неминучою смертю кожного, хто хоч би на крок готовий був уступити зусиллям духів-спокусників: «Не звертайтеся до тих, хто викликає мертвих (людям, одержимим духом Піфона), і до чарівників не ходіть, і не доводьте себе до опоганення від них. Я Господь, Бог ваш» (Лев, 19, 31). «І якщо яка душа звернеться до тих, хто викликає мертвих, і до чаклунів, щоб блудно ходити услід їм, то Я зверну лице Моє на ту душу і знищу її з народу її» (Лев. 20, 6).

У книзі Второзаконня Господь Бог так само попереджає не займатися ніякими видами чарівництва і не спілкуватися з тими, хто цим займається, тому що за це Єгова виганяє всі народи з їхньої землі, прирікає їх на загибель, землю ж віддає Ізраїлю, який був вірний Йому. «Коли ти ввійдеш у землю, яку дає тобі Господь Бог твій, тоді не навчися робити мерзоти, які чинили народи ці: не повинен знаходитися у тебе... віщун, знахар, ворожка, чаклун, чорнокнижник, що викликає духів, чарівник і той, хто викликає померлих; бо мерзенний перед Господом усякий, хто робить це, і за ось ці мерзоти Господь Бог твій виганяє їх від лица твого; будь непорочним перед Господом Богом твоїм; бо народи ці, яких ти виганяєш, слухають ворожбитів і віщунів, а тобі не те дав Господь Бог твій. Пророка із середовища твого, із братів твоїх, як мене, воздвигне тобі Господь Бог твій, – Його слухайте» (Втор. 18, 9-15).

Пророк Ісайя, передрікаючи загибель Вавилону за його нечестя і згубне заняття магією й астрологією, від імені Єгови говорить: «Залишайся ж зі своїми чаклуваннями і з безліччю чародійств твоїх, якими ти займалася від юності твоєї: можливо, допоможеш собі, можливо, встоїш. Ти стомлена безліччю порад твоїх; нехай же виступлять спостерігачі небес і звіздарі й віщуну по новомісяч-

чях, і спасуть тебе від того, що повинно статися з тобою. Ось вони, як солома: вогонь спалив їх, – не визволили душі своєї від полум'я» (Іс. 47, 12-14). А в книзі Вихід волхви і чародії, опираючись Мойсеєм, творили різні дива за допомогою магії, але не змогли протистояти Божій силі і врешті-решт були осоромлені (Вих. 7, 10-12). У цій книзі начальники фараонського магізму не поіменовані, але ап. Павло відкриває їх імена: Іанній та Іамврій (2 Тим. 11, 8). Ці імена також знаходяться в парафразі Халдейському, в Талмуді, в Гаммарі та інших єврейських книгах. Равини стверджують, що обидва вони були синами лжепророка Валаама і супроводжували свого отця до Валака, царя моавітського. Східні називають їх Сабур або Габур і думають, що вони з Фіваїди [2, с. 5-6].

У книзі Даниїла з'являється повідомлення про царство злих властей, де говориться про існування двох сатанинських князів, що ревно і наполегливо протистоять посланому до Даниїла віснику, який повинен був сповістити пророку Божественну волю щодо його народу (10 розділ). Тому, безпосередньо знаючи магів і чаклунів, Даниїл робить спробу класифікувати їх рід, ділячи чародіїв на чотири розряди:

- 1) *хартумім* – чарівники;
- 2) *асафім* – тлумачі снів і укладачі гороскопів;
- 3) *мелкефім* – чародії, які посередництвом трав, засобів, жертвовної крові і кісток проводили свої чари;
- 4) *касдам* – халдеї-астрологи, які читали майбутнє за зірками і пояснювали оракулам.

Оскільки у єврейського народу великий авторитет мали пророки Божі, бо пророцтво було найбільш жаданим пунктом відмінності, якого кожен честолюбець посилено домагався, то не дивно, що, окрім шкіл істинних пророків, були і лжепророцькі школи або магії, особливо в Ізраїльському царстві після розділення.

Ці сліди видно навіть у євангельські часи, коли при надзвичайній кількості біснуватих було немало волхвів і магів. На жаль, хоча юдеї і дивувалися ділам Ісуса Христа, але приписували їх вельзевулу – князю бісівському. Особливо докладно дії сатани в новозавітний час описує ап. Павло, коли говорить про лжеапостолів і лжепророків (2 Кор. 11, 13-15), а у Филипах він виганяє духа волхвування із служниці, що передрікала майбутнє, хоча, здавалося б, вона сповіщала правду, слідуючи за апостолами і кажучи, що вони – «раби Бога Всевишнього, які сповіщають шлях спасіння». Але апостол не бажав й істини з нечистих вуст бісівських, даючи тим самим приклад ставлення до демонів, навіть хай іноді відаючим правду, тому що за цим стоїть одне бажання – залучити в спілкування з метою завоювати довіру, щоб потім погубити [10, с. 39-40].

Симон, багатий і знаменитий самарійський маг, засліпив розум всіх, видаючи себе за когось великого, і всі, від малого до великого, слухаючи його, гово-

рили: «Це сила Божа велика». Проте ефесяни, що навернулися в християнство, спалили до 1000 книг ціною на 50000 монет срібла (Діян. 19, 18). Це може свідчити про те, якого розвитку набуло чорнокнижництво біля одного з храмів на честь богині Артеміди.

Негативне ставлення Священного Писання до чародійництва, магії, астрології та інших окультних явищ набуває подальшого розвитку в Християнській Церкві, зокрема, в працях її отців і вчителів. Так, Тертуліан в своїй роботі «Про ідолів» говорить: «Астрологія уподібнюється занепалим духам, що відпали від Бога для зваблювання роду людського..., і якщо магія карається, а астрологія – її різновид, то разом з видом підлягає засудженню і різновид. Так, з часу появи Євангелія, всякого роду софісти, астрологи, чародії, маги, волхви повинні бути неминуче покарані» [7, с. 80]. А Татіан в «Промові проти еллінів» пише: «Демони зробили людей жертвою свого відступництва. Вони, показавши людям порядок розташування зірок, немов такі, що грають в кості, ввели долю, яка чужа справедливості, бо чи суддя хто, або підсудний, такими зробилися за визначенням долі... Демони винайшли долю. Підставою до цього для них стало розміщення тварин на небі. Бо вони удостоїли небесної почесності тварин, з якими жили після падіння з неба, плазунів, що плавають у водах, чотириногих, що живуть у горах, для того, щоб думали, що вони перебувають на небесах і щоб через розташування зірок переконати, що життя на землі згідне з розумом; таким чином, чи гнівливий хто, або терплячий, стриманий або не стриманий, багатий або бідний хто, таким буває за призначенням тих, які володіють народженням; бо розподіл Зодіаку є справою богів. Якщо світло одного з них, як то кажуть, сильніше, то він віднімає славу в інших, і хто переможений нині, знову може бути переможцем. Вони із задоволенням займаються сімома планетами, як гравці в кості. Але ми вищі за долю і замість блукаючих демонів знаємо одного незмінного Господа і, не підкоряючись долі, відкидаємо і її законоположителів» [5, с. 376-378].

Тому й Іоан Дамаскін достатньо точно визначає роль світил у Всесвіті, які дають людині всього лише можливість передбачити погоду, але для його долі зумовляючого чинника грати не можуть, оскільки людина має вільну волю і розум [1, с. 56]. А святий Іоан Златоустий говорить, що людей, які спілкуються з магами й астрологами і користуються їхнім ворожінням, смерть передчасно забирає з життя і, поза сумнівом, до того, кому вони поклонялися, тобто дяволу, у вічні муки. Вони самі «себе позбавляють допомоги Божої, нехтують нею і поставляють себе поза Промислом, тому диявол, як хоче, управляє і розпоряджається їхніми ділами» [2, с. 78].

Уникати чародійництва особливо наполегливо радить св. Іоан Златоустий в своїх бесідах «Про статуї»: «Не тільки запобіжних хитроців вживають, але й на умовляння їх не робити цього на свій захист говорять: "Адже ця жінка –

християнка, у своїх заклинаннях вона не промовляє нічого, окрім імені Божого"; тому-то я особливо і ненавиджу її, – заперече св. отець, – що вживає ім'я Боже і, називаючись християнкою, здійснює, що властиво еллінам, тобто язичникам; і демони вимовляли ім'я Боже, але були демонами, вони говорили Христу: "Знаю Тебе, хто Ти – Святий Божий" (Мк. 1, 24), і проте ж Він закрив їм вуста і заборонив» [2, с. 409]. А Мінущій Фелікс безпосередньо говорить про те, що чародії, маги і астрологи, що промишляють передріканнями, «не тільки знають демонів, але й з їхньою допомогою здійснюють всі свої витівки, схожі на диво: за їх навіюванням і впливом вони проводять свої чари, примушують бачити те, чого насправді немає, або, навпаки, не бачити того, що є» [4, с. 574].

Отже, ставлення до магів, астрологів, чародіїв, чаклунів, заклинателів, розкриті в Священному Писанні Старого і Нового Завіту і доповнене святими отцями Християнської Церкви, одержало повне і остаточне визначення через соборний розум Церкви в ухвалах і правилах Вселенських і Помісних Соборів, які торкалися цієї гріховної діяльності людини. Так, чаклунство, ворожіння і подібні їм справи засуджує 61-е правило VI Вселенського Собору як сатанинську справу і карає 6-річною епітимією всякого, хто цими справами займається; якщо ж така людина не покається, то зовсім підлягає відлученню від Церкви: «Тих же, які живуть у цьому і не відвертаються, і не тікають від таких згубних язичницьких вигадок, визначається зовсім відлучати від Церкви, як говорять священні правила» [3, с. 248]. Таке ж саме покарання приписує і 24-е правило помісного Анкірського собору [3, с. 143], а 65-е правило св. Василя Великого чарівників і магів поставляє на один ступінь з вбивцями і карає їх 12-річною епітимією, якщо такі люди своєчасно сповідали свій гріх і покалися в ньому. Якщо ж вони не самі в цьому призналися, а були викриті іншими, то в такому випадку вони підлягають відлученню на все життя і лише перед смертю, якщо покаються, можуть бути удостоєні Святого Причастя. Те ж саме покарання встановлюють для мирян 64-е і 65-е правила Трульського Собору, а для членів кліру – відлучення. Суворість покарання пояснюється тим, що чарівництвом винуватець прагне знищити в людині духовні здібності а, отже, заподіяти їй духовну смерть, подібно тому, як вбивця заподіює іншому фізичну смерть. Чарівництво полягає у прикликанні злих духів і заклинанні, що приносить зло ближньому, а інше, отруєння, – у вживанні різних шкідливих трав з метою винищити і позбавити ближніх здатності мислення: «Той, хто покався в чарівництві або в отруєнні, нехай проведе в покаєнні час, покладений для вбивці, з розподілом, згідним тому, як сам себе викрив в кожному гріху» [3, с. 174].

Це покарання підтверджує і 72-е правило св. Василя Великого [3, с. 165]. Святий Григорій Ниський у своєму 3-му правилі говорить, що той, хто займається чарівництвом, ворожінням і подібними справами і вірить в них, той

показує свою невіру в Бога і, отже, він є зрадник святої віри. Зважаючи на це, св. Григорій і вважає джерелом справжнього гріха ту ж саму силу (частину) душі, з якої виходить і відступництво, про яке говорить його 2-е правило, і приписує для грішників подібного роду в разі їх покаяння ту ж епітимию, що і для відступників, про яких згадує в цьому правилі: «Якщо вчинили це з відкиданням віри і з тим, щоб не вірувати, що Богу поклоняються християни, то нехай без сумніву будуть піддані засудженню з відступниками» [3, с. 171].

Отже, «зло в світі і дисгармонія настільки непереможні зовнішніми засобами, що песимізм є безвихідним, якщо не відкриється в душі цілюще джерело віри, надії і любові, яке «ярмо» життя зробить «благим і легким», хоча воно і не перестає бути ярмом» [8, с. 82]. І християнський світ може загинути лише тоді, коли «вичерпається любов багатьох» (Мф. 24, 2), тому що «де любов Божественна, там і Дух Святий і дотримання всіх заповідей, там і християнство, там і Сам Бог. І навпаки, де Бог, де істинне християнство, де виконання заповідей за допомогою благодаті Святого Духа, там і любов». Вона і є те, що «утримує», про що говорить апостол Павло, що воно не допустить прийти антихристу (2 Фес. 2, 3-7). Благодать Святого Духа й утримує, і якщо вона буде віднята від світу, тобто виставлена з душ людських, то світ загине і прийде антихрист. Інакше йому не можна показатися, бо всяке нагадування про Христа його палитиме. Це добре розуміють сатаністи і тому всі сили спрямовують на знищення віри в Христа або заміну її теософією, спиритизмом і чим завгодно, тільки не Православ'ям.

Тому православному апологету треба з'ясувати не окремі частини, а зосередиться на головному: показати тонкі лестощі і брехню окультних вчень, які стали привертати до себе увагу суспільства. Поки душа буде православною, то жодна темна ідея не прищепиться, а як душу розбестять, тоді прийде диявол і забере її до себе.

Список джерел та літератури:

Джерела:

1. *Иоанн Дамаскин. св. Точное изложение православной веры.* – М., 1992. – 446 с.
2. *Иоанн Златоуст. св. Творения: В 12 т.* – Спб., 1895–1906. – Т. II. – 979 с.; Т. III. – 961 с.; Т. VI – 968 с.
3. *Книга Правил Святых Апостолов, Святых Соборов Вселенских и Поместных, и Святых Отец.* – М., 1992. – 477 с.
4. *Марк Минуций Феликс. Октавий.* / Пер. прот. П. Преображенского // *Сочинения древних христианских апологетов.* – Спб., 1999. – С. 226–274. (Античное христианство. Источники).
5. *Татиан. Слово к эллинам* / Пер. с греч. Д. Е. Афиногорова // *Ранние апологеты II–IV века.* – М., 2000. – С. 93–115.

Посібники:

6. Голованский Е. Явление злых духов человеку. – К., 1875. – 234 с.
7. Лебедев Н. А. Воздействие сверхчувственного мира на материально-тварный мир. – К., 2000. – 127 с.
8. Медведев М. Управляют ли нами звезды? // Православная церковь свидетельствует. – Пермь, 1998. – Вып. 4. – С. 25-29
9. Орлов М. История сношения человека с дьяволом. – Казань, 1912. – 180 с.
10. Родион, свящ. Люди и демоны: Образы искушения современного человека падшими духами. – К., 2005. – 296 с.

Довідкові видання:

11. Брокгауз и Ефрон. Энциклопедический словарь: В 82 т. – Спб., 1913. – Т. 2. – 956 с.